

Vad vill vi...
Vad kan vi...
Vad bör vi göra med
uttalsundervisningen?

Uttalsbetraktelser för
lärare i sfi och svenska
som andraspråk i Gävle
september 2009

Med er själva och

Bosse Thorén, fil. dr i fonetik, universitetslektor vid HÖGSKOLAN DALARNA
www.bossethoren.se

Ungefärligt program för uttalsgenomgång

Tid	Innehåll	Material/demo
8.30 Till Ca 10	•Introduktion om inläring och undervisning av ett andraspråksuttal •Lärarnas erfarenheter av uttalsundervisning •Nödvändigheten av att prioritera •Nyttiga skrifter: Kjellin 1978 (1995), Kjellin 2002, Slagbrand & Thorén 1997 •Svenskans totalsystematiska språkrytm •Ytterligare förenklad prosodibeskrivning •Vad är ett perfekt uttal? •Bokstäver och ljud – alfabetet •Översikt svenskt uttal – prosodins delar; rytm och melodi	Tankekartor Bannert-citat Illustrationer av V:C/VC: BP-regler Perfekt uttal – några brytningsexempel Manipulerade brytningsexempel Betonings Alfabetet på tavlan – 5 bokstäver för mycket, 3 för lite... Översikt – tabell 2 versioner handboken
10.30 Till Ca 12	•Övningar i basprosodi: icke sammansatta ord, sammansatta ord, basprosodi på satsnivå. •Grafisk framställning av tal, vi provar själva	Ord med olika betoningsstruktur; enkla, sammansatta Basprosodisk satsanalys
	LUNCH	
Efter- middag Med Paus	•Forts övningar i basprosodi •Om uttalsmetodik, svårigheten att uppfatta särdrag, argument för överdrifter; vals, tennis, friskis & svettis •Vad man kan göra för att underlätta för inläraarna •Hur kan man integrera uttalet i övrig undervisning? •Sammanfattning och slutdiskussion	Dikter – markera längd Blad med reflektioner om uttalsundervisning Demo

Är vi överens om...

- att ett bra uttal inte är detsamma som skriftspråkstroget
- att skriften är ett försök att efterlikna talet och inte tvärtom
- att ett funktionellt lyssnarvänligt uttal är ett mer realistiskt mål än ett helt brytningsfritt uttal, när inlärarna är vuxna eller nästan vuxna?

Bokstäver och ljud...

- Hur många språkljud är det i *studera* ?
- Hur många språkljud är det i *schack* ?
- Hur många språkljud är det i *stjärnorna* ?
- Hur många stavelser är det i orden ovan?
- Är det lika många stavelser i *stjärnorna* som i *promenera* ?
- Hur är det med alfabetet och språkljuden i svenska?

Hur stämmer svenskans alfabet med svenskans språkljud?

Det kan diskuteras, men här är en möjlig lösning:

Svenskan har 27 språkljud och 29 bokstäver.

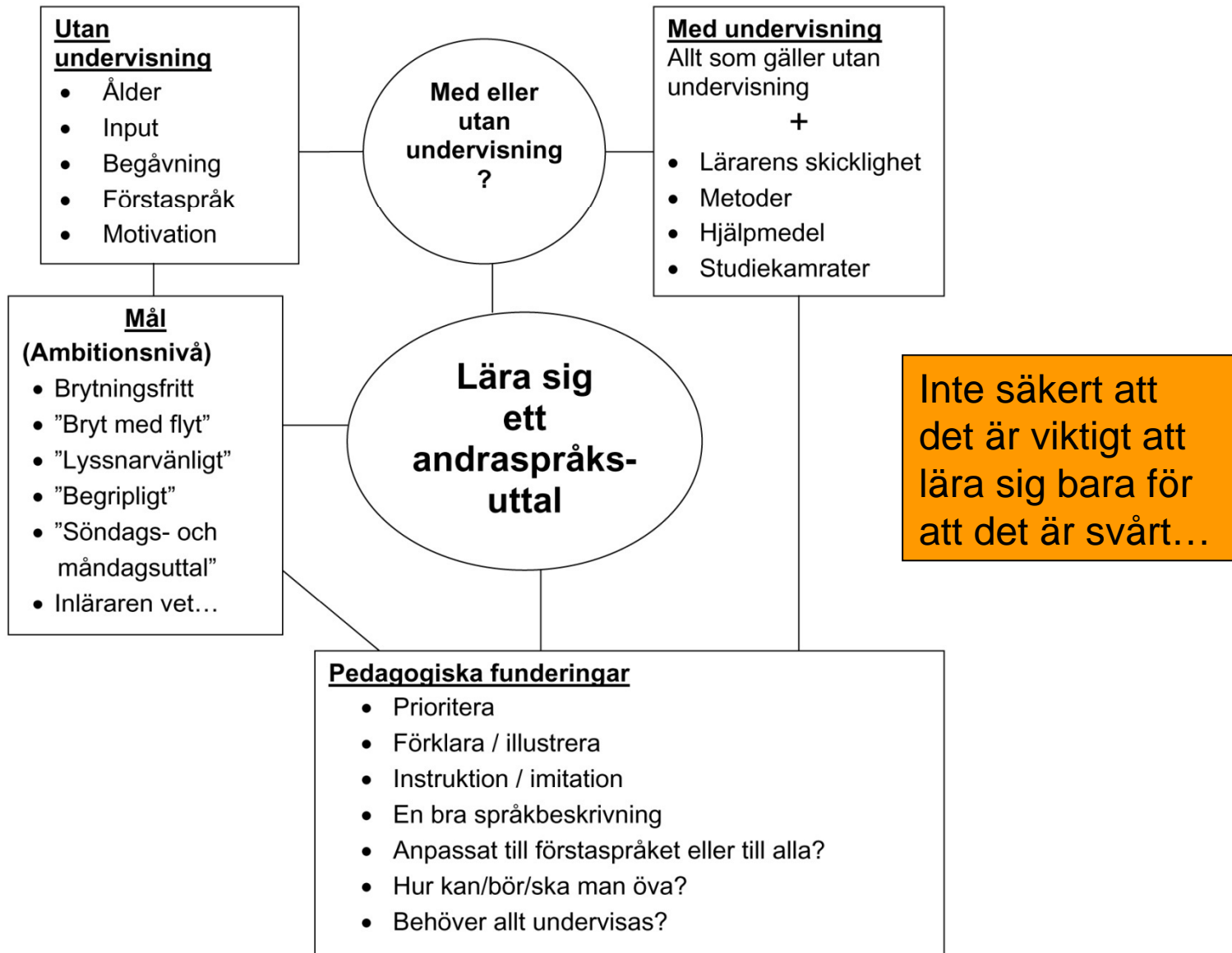
C Q W X Z är bokstäver som inte har något eget ljud

Sj- tj- och -ng- ljuden har ingen egen bokstav

Det blir 5 bokstäver för mycket och 3 för lite

Faktorer som påverkar hur man lärar sig ett andraspråksuttal

Egen erfarenhet + litteraturstudier

Lyssna på några exempel

- Från radio
- De manipulerade hittar ni på min hemsida, övrigt kan ni höra på P1:s arkiv/podradio

- När det är sista minuten när man stänger, det är jättefarligt.
- Lyssna på [butikspan_kons](#)
- När det är sista minuten när man stänger, det är jättefarligt.
- Lyssna på [butikspan_längrekons](#)

En utgångspunkt:

- Svenska är ett språk med obligatorisk förlängning av betonade stavelser

Eller:

- Svenska är ett språk med obligatorisk förlängning av betonade stavelser

Eller:

- SVENNNska är ett SPRÅÅÅK
med obligaTOOOrisk
förläNNNGning av beTOOOnade
STAAAvelser

Översikt över svenskt uttal

©Bosse Thorén 2007

Prosodi			Segment / fonem		
Betoning	Längd/kvantitet	Ton / melodi /intonation	Vokaler	Konsonanter	Assimilationer / fonologiska processer
'kanon – ka'non	<i>glas – glass</i>	Slutintonation	Hårda vokaler <i>a o u å</i>	Tonande <i>b d g j l m n r</i> <i>v -ng-</i>	R + dental konsonant = supra-dentaler (retroflexa) <i>bord svart kurs</i>
'racket – ra'ket	<i>vit – vitt</i>	↙	Mjuka vokaler <i>e i y ä ö</i>	Tonlösa <i>f h k p s t sj-tj-</i>	Tonassimilation <i>Onsdag > onsta</i>
'Japan – ja'pan	<i>vila – villa</i>	Fortsättnings-ton →	Kvalitativ (klangfärgs-) skillnad mellan lång och kort variant;	Fonotax: Svenskan tillåter initiala konsonantkluster på 3, t.ex. <i>skriva</i> och finala på 5, t.ex. <i>skälmskt</i> , men i praktiken brukar högst 3-4 finala konsonanter uttalas i följd	Nasalassimilation <i>En bil > embil</i>
kaffe – kafé	<i>söt – sött</i>	Accent 1 (akut)	kraftig för <i>a u</i>		Ordgränser: Liaison <i>Han hete rAnders</i>
armen – armén	<i>bus – buss</i>	änden <i>tòmten</i>	försumbar för <i>ä ö</i>		Finalt r-bortfall före konsonant: <i>Vad äte(r) Bengt?</i>
'planet – pla'net	<i>rot – rott</i>	(får sin melodi ur satsens intonation)			Icke dubblering: <i>Vad läse Räckard</i>
Betoning kan vara betydelskiljande även på satsnivå t.ex.		Accent 2 (grav) änden <i>tòmten</i>			<i>Vet du > Vetu m.m</i> <i>m.m</i>
'hälsa på någon – hälsa på någon		↙			

RYTM

TON

Fyll på...

kanon – ka'non

racket – raket

vila – villa

mat – matt

änden – ànden

tòmten – tòmten

Obs att alla dessa
ord har samma
betoningsmönster:

— ∪

Två viktiga prosodiska fonologiska kontraster

- **Betoningskontrasten:** Hur signalerar vi skillnaden mellan **J**apan – ja**p**an, **r**acket – ra**k**et?
- **Kvantitetskontrasten:** Hur signalerar vi skillnaden mellan mata – matta, fan – fann, mäta – mätta?
- Hur gör Alexander Stubb?

Tankar om utländsk brytning

- Ska uttalsundervisningen ta bort eller tillföra?
- En utgångspunkt i min framställning är att t.ex. två tydligt polska/tyska/persiska/arabiska brytningar kan vara väldigt olika vad gäller begriplighet och allmän lyssnarvänlighet – just för att viktiga egenskaper kan vara närvarande eller frånvarande.
- Se till att tillföra viktiga saker, som gör uttalet lyssnarvänligt.

Lite om långa och korta
ljud i svenska i andra
språk

Tablet[•]ter - tabletter

Tabletter - tabletter

- Eller varför inte tabletter

Tabletter - tabletter

- Eller varför inte tabletter
- Varför ska man inte skriva pottatiss?

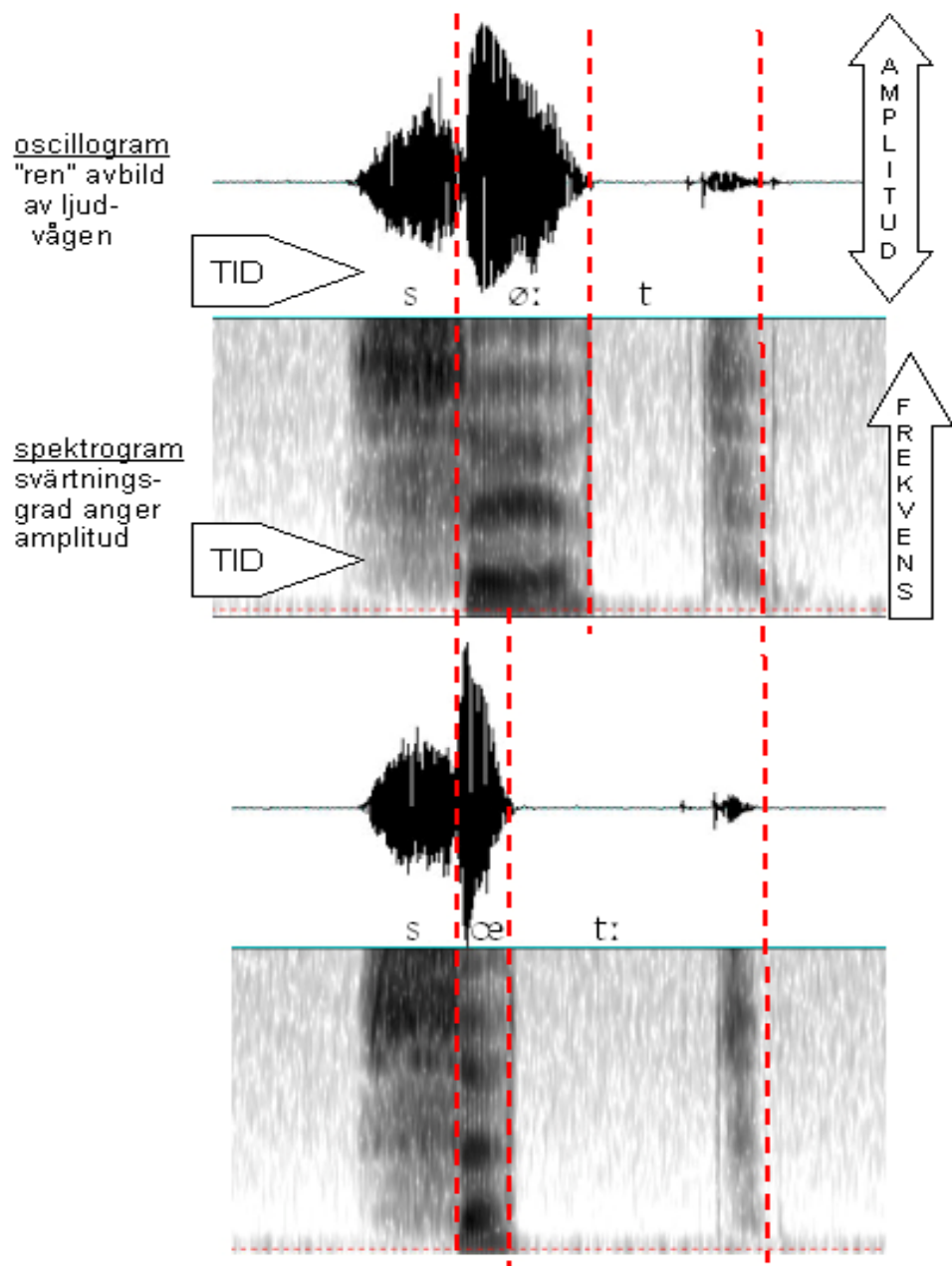
Pekar ut ett av flera korta ljud – varför just detta ljud?

Tabletter - tabletter

Pekar ut ordets enda långa ljud

- Eller varför inte tabletter
- Varför ska man inte skriva pottatiss?

Komplementär konsonantlängd: Två ord lästa från en lista i samma tempo söt - sött

Obs om konsonantlängd

- Klusiler /b d g p t k/ ocklusionsfas, ej paus. PA(p) - - - - Pa Ti(t) - - - - Ta
- /f/ /j/ /l/ /m/ /n/ /r/ /s/ /v/, håll ut längre; KAFFF_e, KALLL_e, MAMMM_a, KASSS_ta etc.
- De pedagogiska överdrifterna ska förstärka befintliga egenskaper, inte ändra något.

Ljudexempel

- Jag var lite envis och försökte och sökte om och om.
- Lyssna på [chiman_vok](#)
- Jag var lite envis och försöukte och söukte om och om
- Lyssna på [chiman_langrevok](#)

Bosses forskning har visat att:

- Vokalers och konsonanters varaktighet är viktigare för att uppfatta t.ex. *mat-matt* än vokalens kvalité.
- Den postvokaliska konsonantens varaktighet hjälper lyssnaren att uppfatta t.ex. *mäta-mätta* när vokallängden är "mittemellan".
- Rätt vokal- och konsonantlängd hjälper lyssnaren att uppfatta både t.ex. *racket-raket* (betoningskontrasten) och *vila-villa* (kvantitets-kontrasten)
- Svenskar förlänger postvokalisk konsonant efter kort vokal när vi talar engelska och tyska = typisk svensk brytning, som visar att det är ett robust mönster i svenska.
- Se rapporter från experimenten på www.bossethoren.se

Vi övar på att hantera betoning
och längd
i svenska ord

—	— ʹ	ʹ —
— ʹʹ	ʹ — ʹ	ʹʹ —
ʹ — ʹʹ	ʹʹ — ʹ	ʹʹʹ —

Skriv orden i rätt ruta och
stryk under rätt bokstav i varje ord

banditer

struts

parkera

cigaretter

läser

kapitalist

hundarna

parallell

bröd

bensin

liberalism

tomaterna

kamraterna

dator

Margareta

filosofi

disketten

Bagatell

korv

kompatibel

bassäng

handen

demokrat

modellerna

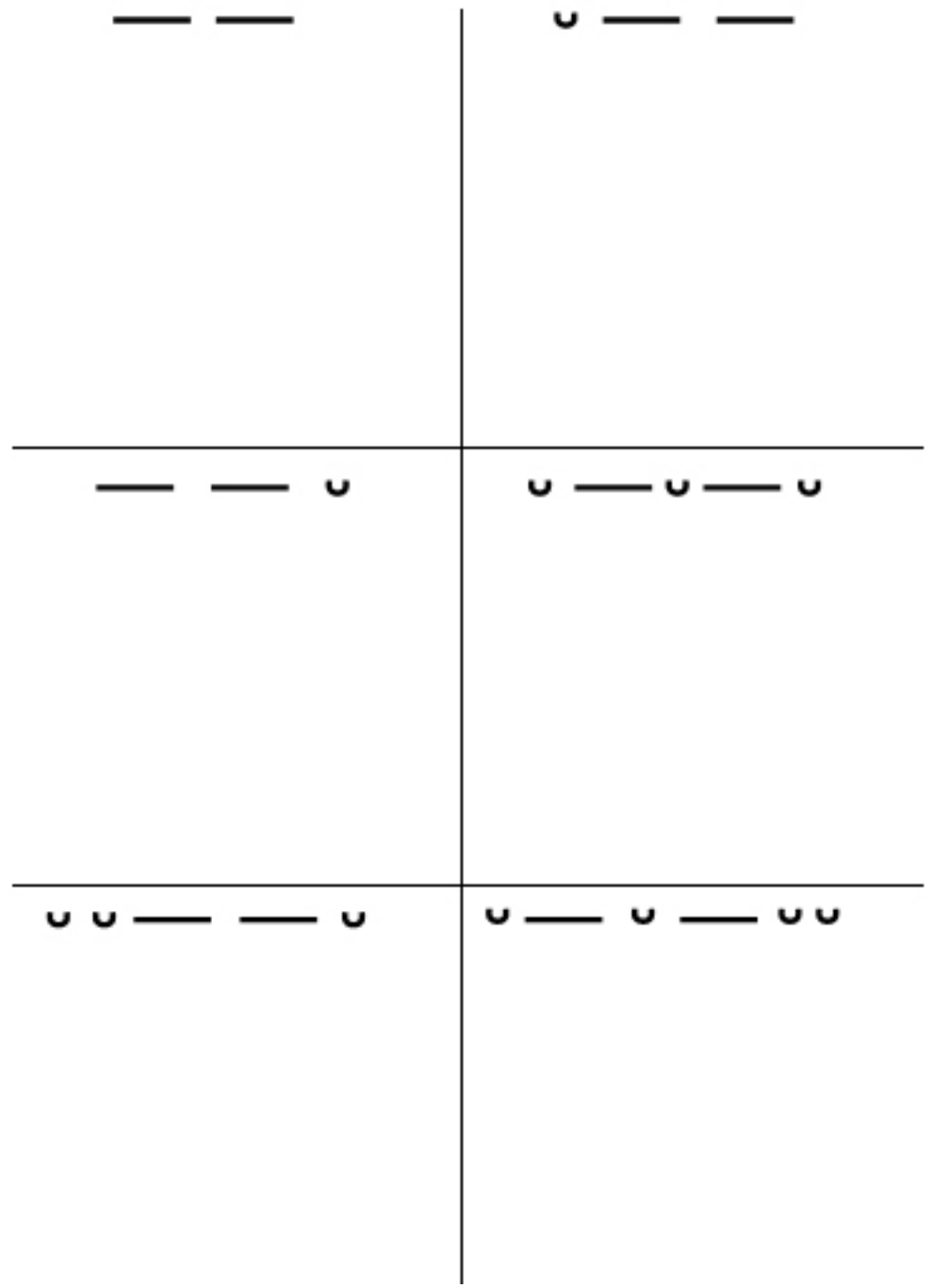
händerna

kanon

läkare

Facit

— kor<u>v</u> stru<u>t</u>s brö<u>d</u>	— U lä<u>s</u>er han<u>d</u>en dat<u>o</u>r	U — ben<u>s</u>in *Kan<u>o</u>n bass<u>ä</u>ng
— U U hun<u>d</u>arna hän<u>d</u>erna lä<u>k</u>are	U — U band<u>i</u>ter disket<u>t</u>en park<u>e</u>ra	U U — parall<u>e</u>ll demokrat<u>t</u> bagat<u>e</u>ll
U — U U kamrat<u>a</u>erna tomat<u>a</u>erna modell<u>e</u>rna	U U — U Margaret<u>a</u> kompat<u>i</u>bel cigaret<u>t</u>er	U U U — filosofi<u>i</u> liberalism<u>m</u> kapitalist<u>t</u>

Skriv orden i rätt ruta och stryk under rätt bokstäver

telefonterror

bensinstationerna

fotboll

vårgrönt

kamratförening

Mobilsva

pilottest

tabloidtidning

bokhyllor

kamratföreningen

USB-minne

inkomst

piratkopiorna

problembaserad

morötter

skolböcker

vaniljglass

studentplakatet

Facit

— —

fotboll

vårgrönt

inkomst

∪ — —

pilottest

vaniljglass

mobilsvar

— — ∪

bokhyllor

morötter

skolböcker

∪ — ∪ — ∪

kamratförening

problembaserad

studentplakatet

∪ ∪ — — ∪

telefonterror

uesbe-minne

tabloidtidning

∪ — ∪ — ∪ ∪

piratkopiorna

bensinstationerna

kamratföreningen

Övningar i att hantera satsbetoning

Satsbetoning är ett problemområde där semantisk **fokus** – som signaleras **tonalt** - lätt förväxlas med grammatisk **betoning** – som signaleras **temporalt** (se till att få detta förklarat och åskådliggjort...)

Basprosodisk satsanalys

©Bosse Thorén 1997

Del 1

Skriv hela

satsen/meningen

Pelles föräldrar har en liten hundvalp som heter Fido.

Vilka ord är

lämpliga

att betona?

Pelles

föräldrar

hundvalp

Fido

Hur många

stavelser

har de

betonade orden?

Pelles

2

föräldrar

3

hundvalp

2

Fido

2

Vilken/vilka

stavelse(r)

är betonad(e) i de

aktuella orden?

Pelles

föräldrar

hundvalp

Fido

Vilka ljud ska

förlängas

i respektive betonad

stavelse?

Pelles

föräldrar

hundvalp

Fido

Öva på hela

meningen:

Pelles föräldrar har en liten **hundvalp som heter **Fido****

Ofta betonade	Ofta obetonade
substantiv adjektiv räkneord interjektioner*	konjunktioner prepositioner pronomen hjälpverb
huvud- verbpartiklar SRT-adverb demonstr. pronomen	verb artiklar satsadverb

*interjektioner är knappast äkta utrop om de inte är betonade, alltså är de "alltid betonade".

Tomten (1:a strofen) av Viktor Rydberg

Midvinternattens köld är hård

stjärnorna gnistra och glimma

Alla sova i enslig gård

djupt under midnattstimma.

Månen vandrar sin tysta ban'

snön lyser vit på fur och gran

snön lyser vit på taken

endast tomten är vaken

Tomten (1:a strofen) av Viktor Rydberg

Midvinternattens köld är hård

stjärnorna gnistra och glimma

Alla sova i enslig gård

djupt under midnattstimma.

Månen vandrar sin tysta ban'

snön lyser vit på fur och gran

snön lyser vit på taken

endast tomten är vaken

Kyssande vind av Hjalmar Gullberg

Kärlek i tjugonde seklet, 1933, första strofen

Han kom som en vind.

Vad bryr sig en vind om förbud?

Han kysste din kind,

han kysste allt blod till din hud.

Det borde ha stannat därvid:

du var ju en annans, blott lånad

en kväll i syrenernas tid

och gullregnens månad

Kyssande vind av Hjalmar Gullberg

Kärlek i tjugonde seklet, 1933, första strofen

Han komu som en vund.

Vad bryr sig en vund om förubud?

Han kysuste din kund,

han kysuste allt bluod till din hud.

Det borde ha stannat däruid:

du var ju en annuans, blott luanad

en kvull i syrenuernas tud

och gullregunnens muanad

-ug-

Vi tittade på två meningar:

- Pelles föräldrar har en liten hundvalp som heter Fido.
- En som Bosse hittade på...
- Sedan gjorde vi basprosodiska analyser av två dikter

Grundprinciper för svensk språkrytm

- I ett yttrande är ett eller flera **ord betonade**.
- Ett betonat ord innehåller **en**, eller **högst två betonade stavelser**.
- En betonad stavelse har **längre varaktighet** och är mer framträdande än omgivande obetonade stavelser.
- Längden hos en betonad stavelse ligger huvudsakligen på stavelsens **vokal** eller närmast följande **konsonant**.

Exempel

Kalle och Lena ska plocka svamp

Vad betonas, och hur ”starkt” ska ordet vara för att räknas som betonat?

- Informationsprincipen är inget bra kriterium för rytmen/betoningen
- Bättre med grammatisk grund.

Informationsprincipen är bra för att visa vilket ord som är **mest** betonat i en sats (fokus). Detta signaleras med **ton**.

- Om det går att höra om ordet har ”lång eller kort vokal” så är det betonat: *Känna efter – tjäna pengar, checka in bagaget – käka upp maten*

Lyssna på
bytt.tjaena_kenna

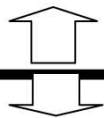
Om ton i svenska

- Beroende av betoningsgrad
- Olika i olika delar av landet
- Neutraliseras när man sjunger (men man förstår ändå...)

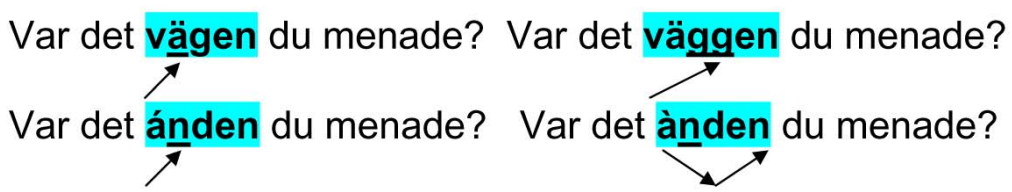

Fonologisk struktur – hur används temporala och tonala drag?

Betonings-/Prominensgrader i svenska © Bosse Thorén 2009

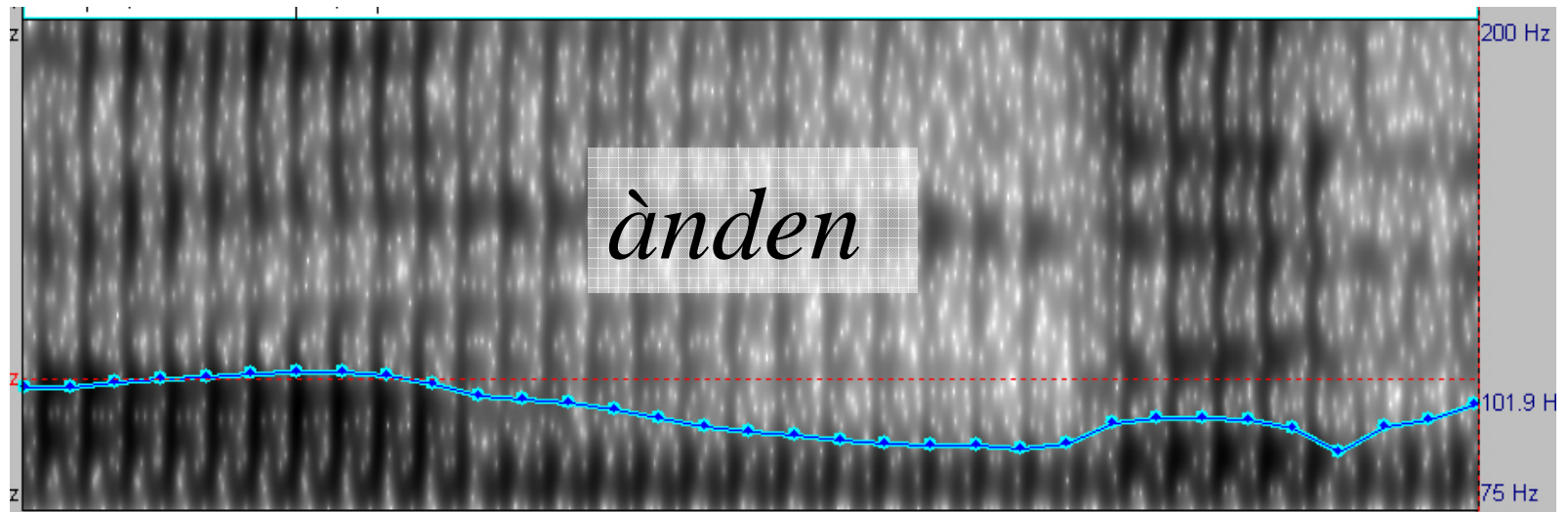
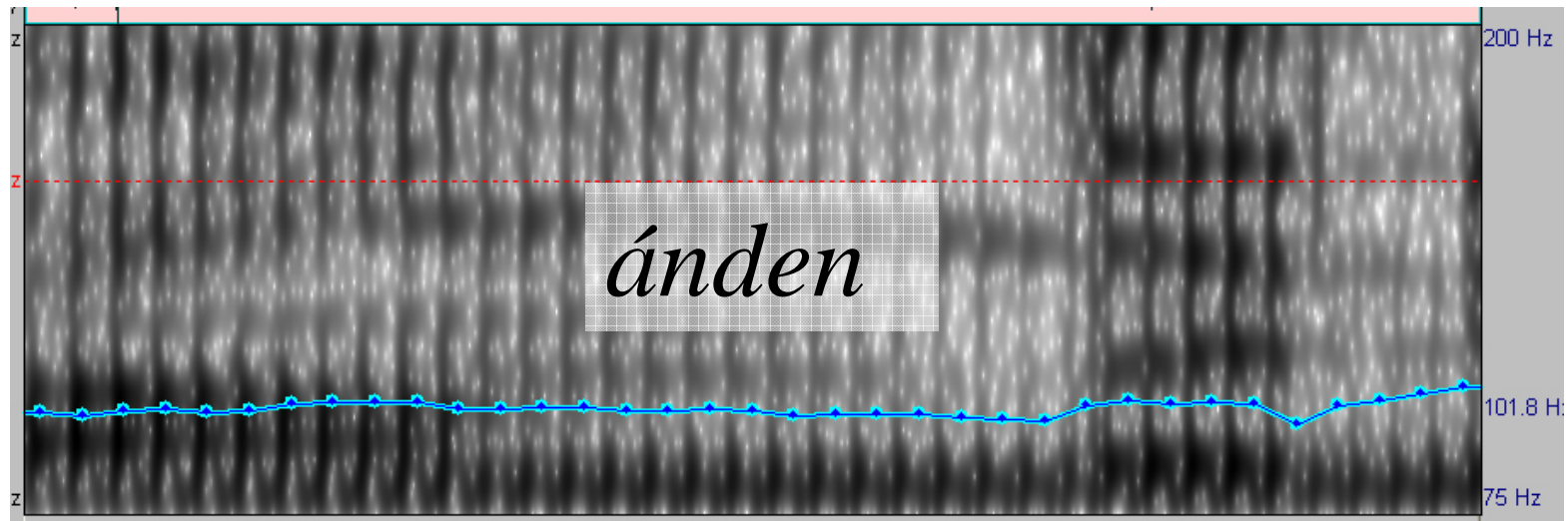
B
E
T
O
N
A
T

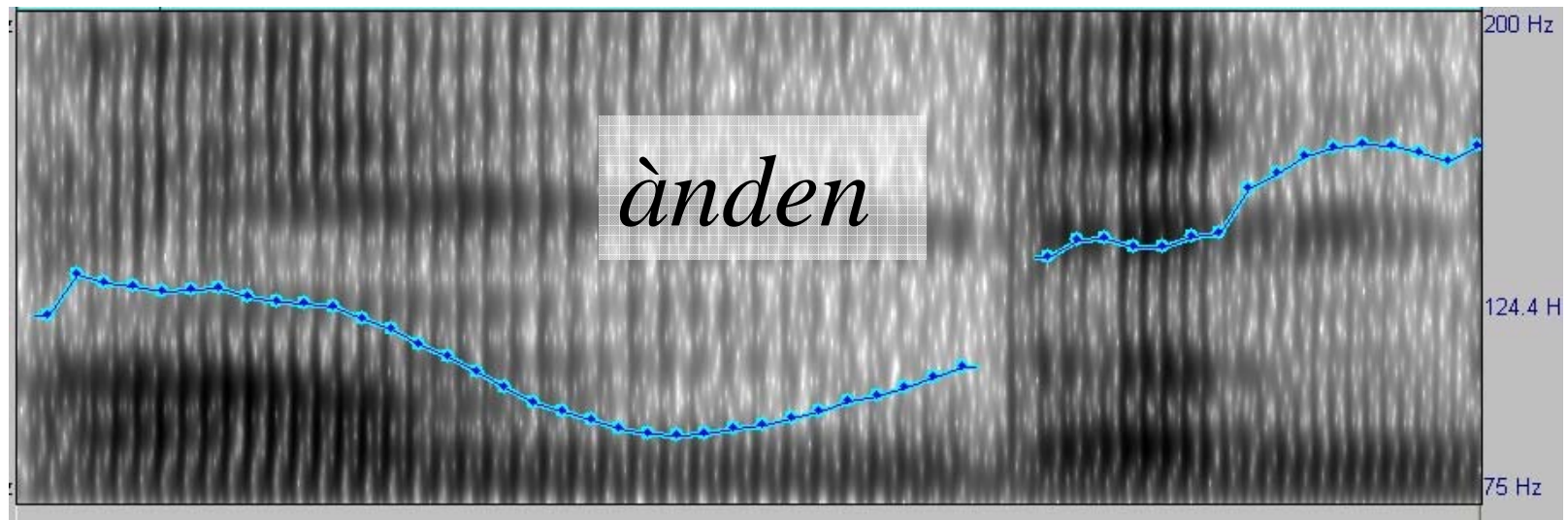
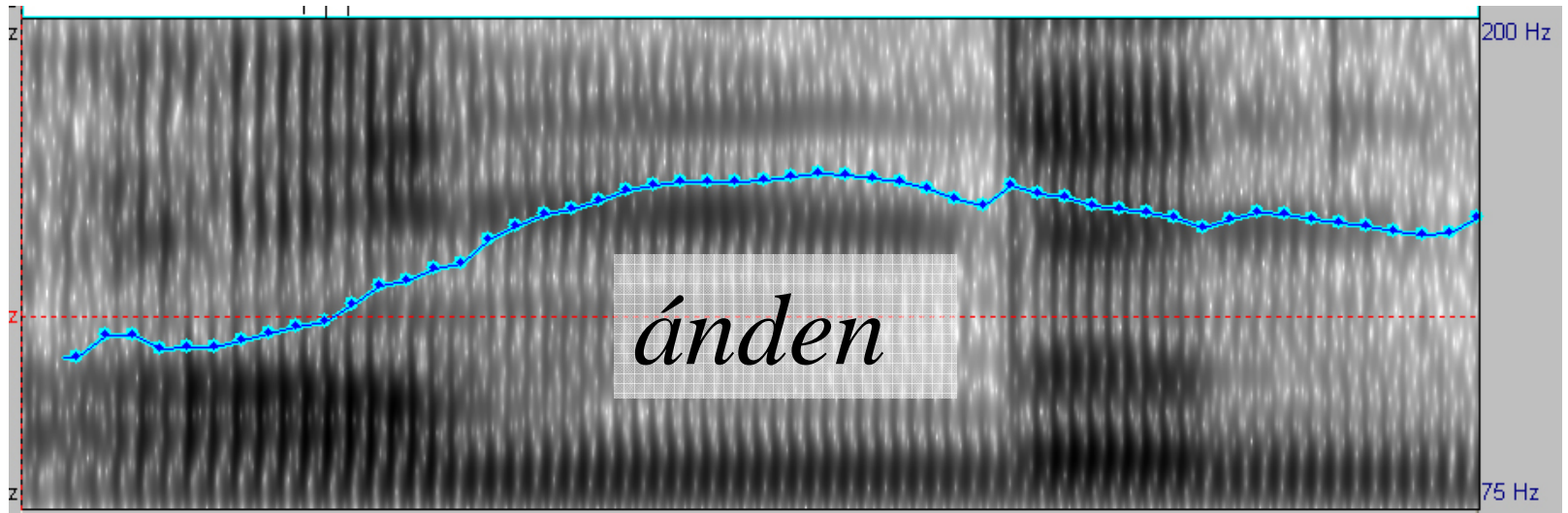
Obe-
tonat

Fokuserat (fokusaccent/satsaccent) - man kan skilja på både kvantitet (<i>tal-tall</i>) och ordaccent 1 och 2 (<i>änden-änden</i>), och det finns en tonal stigning. Det är det viktigaste ordet i frasen/satsen.	Var det vägen du menade? Var det väggen du menade? Var det änden du menade? Var det änden du menade?
Accentuerat – man kan skilja på både kvantitet (<i>tal-tall</i>) och ordaccent 1 och 2 (<i>änden-änden</i>).	Var det vägen till Samarkand? Var det väggen i hallen? Var det änden i viken? Var det änden i flaskan?
Bibetonat – man kan skilja på kvantitet (<i>tal-tall</i>) men ej på ordaccent 1 eller 2 (<i>änden-änden</i>).	Känna efter / Tjäna pengar (i noggrannare tal) Betongvägen / betongväggen Gräsanden / tjänsteanden
Obetonat – man kan inte skilja på vare sig kvantitet (<i>tal-tall</i>) eller ordaccent 1 eller 2 (<i>änden-änden</i>).	Jag vet inte Känna efter / Tjäna pengar (i snabbt tal)

Tonkurva för *á*nden – *à*nden med icke-fokal betoning

Tonkurva för *á*nden – *à*nden med fokal betoning

Bibetonad Ställning

Tomten Lars

Tomten Åkermyntan 3:28

Anden Hugo (en gräsand)

Anden Ali (uppfyller önskn)

Neutraliserad ordaccent – bibehållen kvantitet och betoningmönster

Argument för att prioritera takten framför tonen

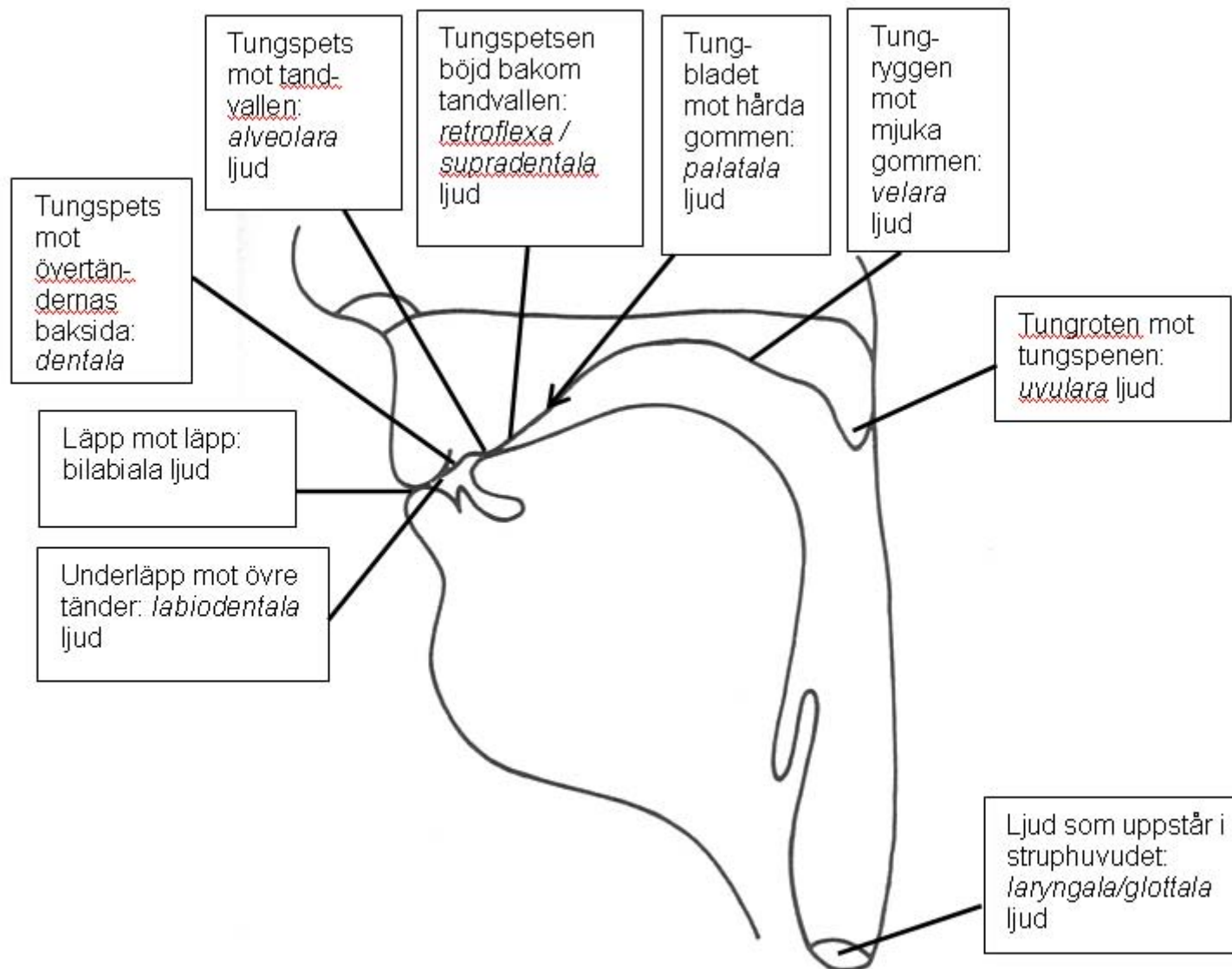
- Takten/rytmen är **gemensam** för nästan alla varieteter av svenska.
- Tonen (t.ex. *ánden* – *ànden*) har väldigt olika **realisering** och **distribution** i olika svenska varieteter. Ordaccentkontrasten finns inte i alla dialekter.

Argument för att prioritera varaktighet framför klangfärg

- Kvalitetsskillnad mellan "lång och kort vokal" skiljer sig mellan olika svenska varieteter
- Den går dessutom att "köra över" med ren längd/varaktighet.

Konsonanter och vokaler

Ljuden alltså

Figur 8. Latinska namn på olika artikulationsställen för svenska konsonantljud

Svenska konsonantljud - artikulationsställe

Bilabiala: /b/ /p/ /m/

Labiodentala: /f/ /v/

Dentala: /d/ /t/ /l/ /n/ /s/*

Alveolara: /r/ och postalveolara/retroflexa/supradentala /ʃ/ʒ/ + allofoner av dentala, som i orden: *bord* [buɾd] *pärla* ['pæɾlɛ] *barn* [bɔɾn] *kurs* [køɾɕ] *bort* [bɔɾt]

Palatala: /j/ /ç/

Velara: /g/ /k/

Laryngala: /h/

*/s/ som det uttalas på svenska är inte en ren dental konsonant, men uppför sig som en sådan, t.ex. efter /r/ och räknas ofta in bland dentalerna

Svenska konsonantljud - artikulationssätt

Klusiler: /b/ /d/ /g/ /p/ /t/ /k/	}	obstruenter
Frikativor: /f/ /h/ /j/ /s/ /v/ /ʁ/ /ʃ/		
Lateraler: /l/	}	sonoranter
Tremulanter: /r/ (approximant [ɹ], frikativa [z])		
Nasaler: /m/ /n/ /ŋ/		

/j/ uttalas ungefär lika ofta som frikativa [j] och approximant [j]. I det senare fallet är /j/ sonorant

Svenska konsonantljud – stämbandston

Tonande ljud

/b/

/d/

/g/

/v/

/j/

/l/ /m/ /n/ /ŋ/ /r/

Tonlösa ljud

/p/

/t/

/k/

/f/

/ç/

/s/ /ʃ/ /h/

Svenskans konsonantsystem med artikulationsställen, artikulationssätt samt IPA-tecken

		båda läpparna		underläpp tänder		tung(spets) mot tänder eller tandvall		Bakom tandvallen		hårda gommen		mjuka gommen		Tungspenen		struphuvudet	
		tonande	tonlös	tonande	tonlös	tonande	tonlös	tonande	tonlös	tonande	tonlös	tonande	tonlös	Tonand e	tonlös	tonande	tonlös
klusiler (explosivor)	stavning	b	p			d	t	-rd-	-rt-			g	k				
	IPA	[b]	[p]			[d]	[t]	[ɖ]	[t̪]			[g]	[k]				
frikativor (friktionsljud)	stavning			v	f		s*	r	-rs- -sch -ch sj- sk- m.m.	j g gj lj hj dj	tj k kj ch	r	Skånkt r *sj-ljud	r	r		h
	IPA			[v]	[f]		[s]*	[z]	[ʃ]	[j]	[ç]/[ç̥]	[ɹ]	[x] [ç̥]*	[ʁ]	[ʁ]		[h]
lateraler (sidan av tungan)	stavning					l		-rl-									
	IPA					[l]		[ɭ]									
tremulanter /approxi- manter	stavning							r						r			
	IPA							[r]						[ʀ]			
nasaler (släpps ut genom näsan)	stavning	m		n m		n		-rn-		n+j n+tj		n ng					
	IPA	[m]		[ŋ]		[n]		[ɳ]		[ɲ]		[ŋ]					

*[ç̥] kallas av Lundström & af Trampe, samt av Elert för palato-alveolar. Garlén klassar den som velar. Jag har inte med något palato-alveolart artikulationsställe i denna uppställning.

*s står bland dentalerna, och alla utom s artikuleras med tungspetsen mot tänderna eller alldeles bakom tänderna. s artikuleras genom att främre tungryggen bildar en slits mot baksidan av tandvallen (palato-alveolart). Sätter man tungspetsen mot tändernas baksida och ska säga s, blir det nära en läspling.

Idealiska och mindre idealiska stavelser – och ord

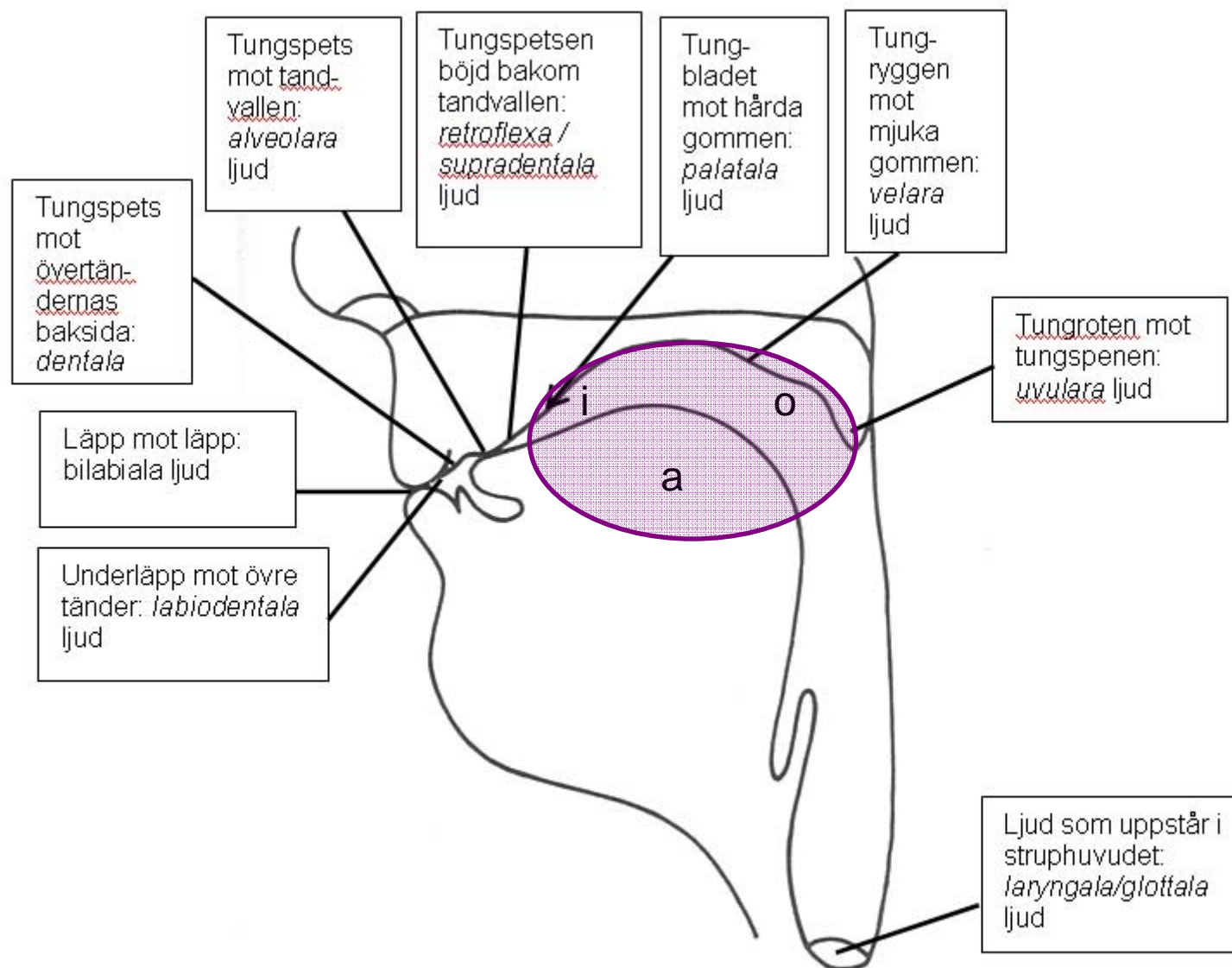
- Idealisk = konsonant + vokal (CV)
- Lite svårare: C**CV** eller C**VC**
- Ännu svårare: C**CCV** eller CV**CC**
- Några svenska ord *spänst* C**CVCCC** *text*
CV**CCC** *skriva* C**CCV**CV *skratta*
C**CCV**C:*V*

Konsonantkombinationer

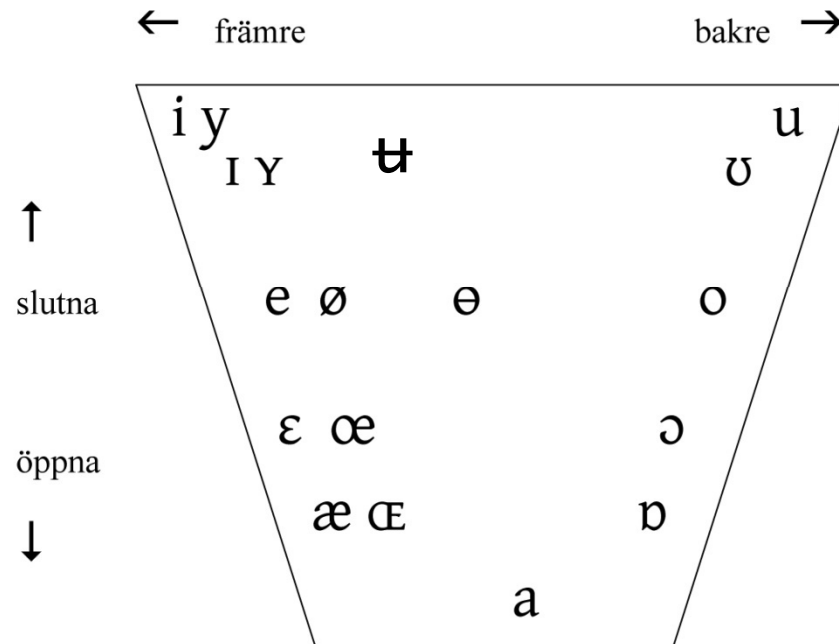
- Pspspsp kskskstptptpt ktktktktktktktk ptktktk
- mat sås grabb lag sol tuff tupp
- ask läsk asp visp bank rast vips Max
- minst längst finsk text falsk växt
- finskt svenskt franskt / skälmskt
västkustskt
- blå spår kniv mjöl bra smet
- skriva skräp spruta skruva skvaller
skvätta

Översikt över sj- och tj-ljuden och deras stavning

”Sj-ljudet” eller ”7-ljudet” eller fonemet /ʃ/* *Det kan diskuteras vilket som är det mest neutrala IPA-tecknet för fonemet i fråga.		”Tj-ljudet” eller ”20-ljudet” eller fonemet /tʃ/ Ofta används även /tʃ/
Allofonen [ʃ] ”mycket svensk”	Allofonen [ʃ] mer ”normalt europeisk”	I rikssvenska i huvudsak en allofon [tʃ]
Ord som kan uttalas med både [ʃ] och [tʃ]	Ord som alltid bör uttalas med [tʃ] (i uppsvenska)	
chans, chef geni generad journal jour schema schack shorts shampoo sju själ sjok själ sked skön skidor skjorta skjuta skjutsa stjärna stjälk stjärt vision invasion diskussion västgöte östgöte Kristianstad operation reparation Växjö*	garage bandage gage lunch dusch mustasch kurs ursäkta fors	chans, check Kina kjol tjata
*endast ”halva x:et” är med i sj-ljudet; Väck-sjö	Som framgår av tabellen kan <i>chans</i> uttalas med både ”sj-” och ”tj-ljud”	

Schematisk illustration av svenskans vokalfonem med de vanligaste allofonerna

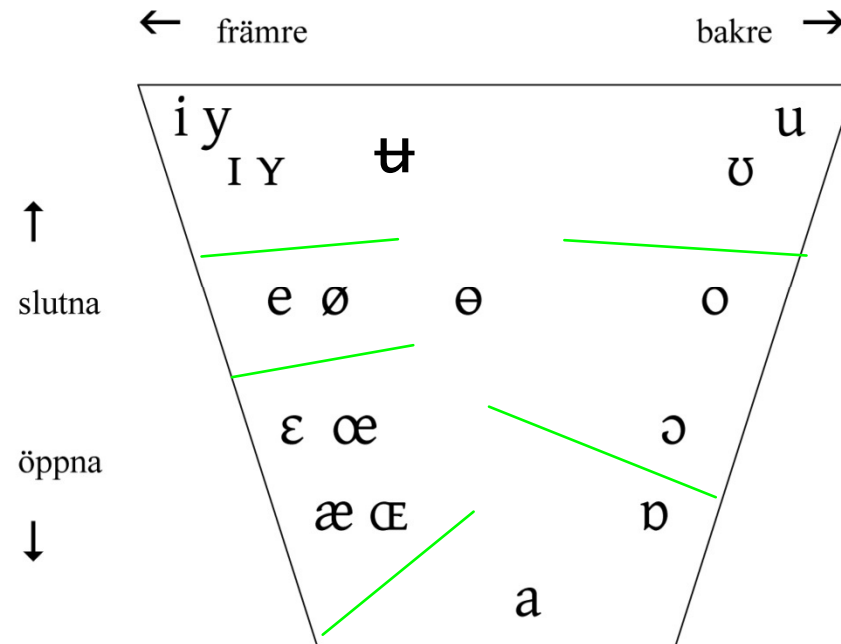

Exempel för att underlätta läsningen av IPA-tecknen

vila – villa [vi:lɑ - vI:lɑ] flyta – flytta [fly:tɑ - flyt:tɑ]
 busen – bussen [bɥ:sən - bɵ:sən] bot – bott [bu:t bU:t]
 vet – vett [vɛ:t - vɛt:t] våt – vått [vo:t - vɔt:t]
 läka – läcka [lɛ:ka lɛk:ɑ] möte – mötte [mø:tə mœt:ə]
 kära – kärra [çæ:ra çær:ɑ] stören – större [stœ:rən stœr:ə]
 tal – tall [tɒ:l - tal:]

Ett kantigt kolon betyder att föregående tecken har betydelseskiljande längd

Schematisk illustration av svenskans vokalfonem med de vanligaste allofonerna

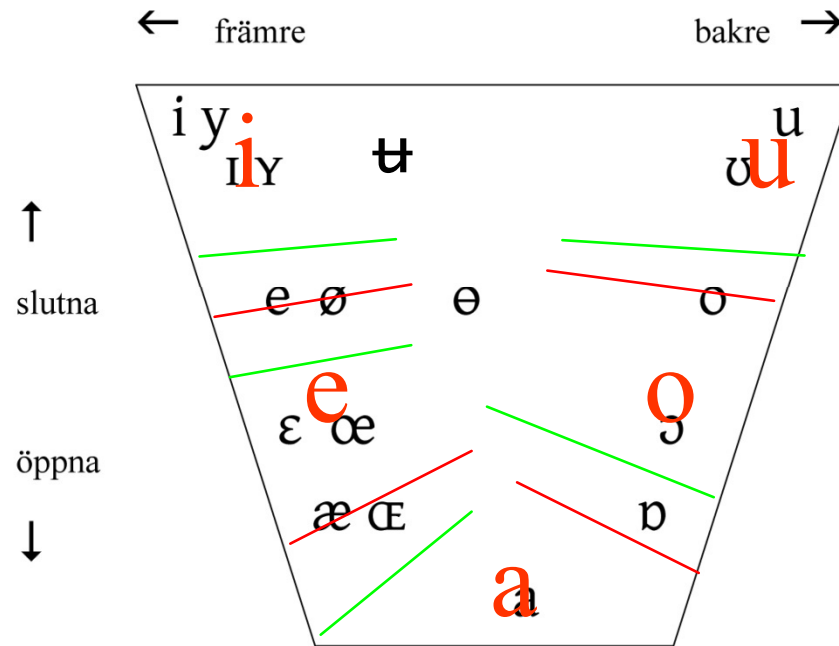

Exempel för att underlätta läsningen av IPA-tecknen

vila – villa [vi:lɑ - vɨl:lɑ] flyta – flytta [fly:tɑ - flɨt:tɑ]
 busen – bussen [bʉ:sɛn - bɘs:sɛn] bot – bott [bu:t bʊt:t]
 vet – vett [vɛ:t - vɛt:t] våt – vått [vo:t - vɔt:t]
 läka – läcka [lɛ:ka lɛk:ka] möte – mötte [mø:tə mœt:tə]
 kära – kärra [ɕæ:ra ɕær:ra] stören – större [stœ:rɛn stœr:rɛn]
 tal – tall [tɒ:l - tal:l]

Ett kantigt kolon betyder att föregående tecken har betydelseskiljande längd

Schematisk illustration av svenskans vokalfonem med de vanligaste allofonerna

Exempel för att underlätta läsningen av IPA-tecknen

vila – villa [vi:lɑ - vɨl:lɑ] flyta – flytta [fly:tɑ - flɨt:tɑ]
 busen – bussen [bʉ:sən - bɵs:sən] bot – bott [bu:t bʊt:]
 vet – vett [vɛ:t - vɛt:] våt – vått [vo:t - vɔt:]
 läka – läcka [lɛ:ka lɛk:a] möte – mötte [mø:tə mœt:ə]
 kära – kärra [ɕæ:ra ɕær:a] stören – större [stœ:rən stœr:ə]
 tal – tall [tɒ:l - tal:]

Ett kantigt kolon betyder att föregående tecken har betydelseskiljande längd

Översikt över svenskt uttal

©Bosse Thorén 2007

Prosodi			Segment / fonem		
Betoning	Längd/kvantitet	Ton / melodi /intonation	Vokaler	Konsonanter	Assimilationer / fonologiska processer
'kanon – ka'non	<i>glas – glass</i>	Slutintonation	Hårda vokaler <i>a o u å</i>	Tonande <i>b d g j l m n r</i> <i>v -ng-</i>	R + dental konsonant = supradentaler (retroflexa) <i>bord svart kurs</i>
'racket – ra'ket	<i>vit – vitt</i>	↙	Mjuka vokaler <i>e i y ä ö</i>	Tonlösa <i>f h k p s t sj-tj-</i>	Tonassimilation <i>Onsdag > onsta</i>
'Japan – ja'pan	<i>vila – villa</i>	Fortsättnings-ton →	Kvalitativ (klangfärgs-) skillnad mellan lång och kort variant;	Fonotax: Svenskan tillåter initiala konsonantkluster på 3, t.ex. <i>skriva</i> och finala på 5, t.ex. <i>skälmskt</i> , men i praktiken brukar högst 3-4 finala konsonanter uttalas i följd	Nasalassimilation <i>En bil > embil</i>
<i>kaffe – kafé</i>	<i>söt – sött</i>	Accent 1 (akut) <i>änden</i> <i>tömten</i>	kraftig för <i>a u</i>		Ordgränser: Liaison <i>Han hete rAnders</i>
<i>armen – armén</i>	<i>bus – buss</i>	(får sin melodi ur satsens intonation)	försumbar för <i>ä ö</i>		Finalt r-bortfall före konsonant: <i>Vad äte(r)Bengt?</i>
'planet – pla'net	<i>rot – rott</i>	Accent 2 (grav) <i>änden</i> <i>tömten</i>			Icke dubblering: <i>Vad läse Rickard</i> <i>Vet du > Vetu m.m</i> <i>m.m</i>
Betoning kan vara betydelseskiljande även på satsnivå t.ex.					
'hälsa på någon – <i>hälsa 'på någon</i>					

RYTM

TON

Uttalsundervisning

- Ha **genomtänkta mål**
- **Integrera** uttalet i allt
- Prioritera **basprosodiska** uttalsdrag
- **Hjälp inlärarna att hitta rätt** egenskaper, t.ex. längd, stavelseantal, betoningmönster
- Kom ihåg vad Bosse menade med **tennis** och **vals**.
- Testa om studenterna **uppfattar** viktiga uttalsdrag.

Till vänster: betoning på första stavelsen
Till höger: betoning på andra (sista) stavelsen.

Lyssna och markera vilket ord läraren säger

Japan – japan Persson – person racket – raket kanon – kanon banan – banan kolon – kolonn Israel – israel kallas – kalas filen – filén varan – varan	Japan – japan Persson – person racket – raket kanon – kanon banan – banan kolon – kolonn Israel – israel kallas – kalas filen – filén varan – varan	Japan – japan Persson – person racket – raket kanon – kanon banan – banan kolon – kolonn Israel – israel kallas – kalas filen – filén varan – varan
Japan – japan Persson – person racket – raket kanon – kanon banan – banan kolon – kolonn Israel – israel kallas – kalas filen – filén varan – varan	Japan – japan Persson – person racket – raket kanon – kanon banan – banan kolon – kolonn Israel – israel kallas – kalas filen – filén varan – varan	Japan – japan Persson – person racket – raket kanon – kanon banan – banan kolon – kolonn Israel – israel kallas – kalas filen – filén varan – varan
Japan – japan Persson – person racket – raket	Japan – japan Persson – person racket – raket	Japan – japan Persson – person racket – raket

Till vänster: lång vokal
Till höger: lång konsonant

Lyssna och markera vilket ord läraren säger

glas – glass vila – villa vägen – väggen sil – sill söt – sött såpa – soppa ful – full bot – bott mata – matta	glas – glass vila – villa vägen – väggen sil – sill söt – sött såpa – soppa ful – full bot – bott mata – matta	glas – glass vila – villa vägen – väggen sil – sill söt – sött såpa – soppa ful – full bot – bott mata – matta
glas – glass vila – villa vägen – väggen sil – sill söt – sött såpa – soppa ful – full bot – bott mata – matta	glas – glass vila – villa vägen – väggen sil – sill söt – sött såpa – soppa ful – full bot – bott mata – matta	glas – glass vila – villa vägen – väggen sil – sill söt – sött såpa – soppa ful – full bot – bott mata – matta
glas – glass vila – villa vägen – väggen sil – sill söt – sött	glas – glass vila – villa vägen – väggen sil – sill söt – sött	glas – glass vila – villa vägen – väggen sil – sill söt – sött

Integrera uttalet i undervisningen

- Ni har just byggt upp en text om ett studiebesök (se Lisetten 2/06)
- En av meningarna i texten kanske lyder:
 "Vi tog bussen ner till biblioteket"
- Läraren gör en snabbanalys av meningens basprosodi:
- Vi tog bussen ner till biblioteket
- och sätter igång med övningar...

Parövning 1 – snabbanalys+överdrift

1. Vad åt du till frukost i morse?
2. Det går en buss klockan fyra.
3. Alla lärare ska gå på kurs på fredag.
4. Ni får studera hemma.
5. Jag har tid hos läkare på onsdag.
6. Det finns svenskar som läser arabiska.
7. Vi fick spaghetti till lunch.
8. Trevlig helg!
9. Idag ska vi träna uttal.
10. Bosse jobbar i Falun
11. Ni kan ta fram böckerna.

Facit 1

1. Vad åt du till frukost i morse?
2. Det går en buss klockan fyra.
3. Alla lärare ska gå på kurs på fredag.
4. Ni får studera hemma.
5. Jag har tid hos läkare på onsdag.
6. Det finns svenskar som läser arabiska.
7. Vi fick spaghetti till lunch.
8. Trevlig helg!
9. Idag ska vi träna uttal.
10. Bosse jobbar i Falun
11. Ni kan ta fram böckerna.

Röd text avser ord som kan vara både betonade och obetonade, beroende på kontext och humör. Om de inte betonas blir det ingen längd.

Parövning 2 – snabbanalys+överdrift

1. Slå upp sidan trettiotvå.
2. Jag åt bröd och ost och drack te.
3. Min pappa var chaufför i Kurdistan.
4. Om det regnar har vi lektion som vanligt.
5. Jag kom till Örebro klockan sju igår kväll.
6. Var snälla och ta av er jackorna.
7. Via datorn kan man ha kontakt med hela världen.
8. Man måste repetera många gånger.
9. Till slut så kan man det.
10. Kan du hämta en CD-spelare?
11. Jag har tappat mina solglasögon.

Facit 2

1. Slå upp **sidan** trettiotvå.
2. Jag åt bröd och ost och drack te.
3. Min pappa var chaufför i Kurdistan.
4. Om det rengnar har vi lektion som vanligt.
5. Jag **kom** till Örebro klockan sju igär kväll.
6. Var **snäll**a och ta av er jackorna.
7. Via datorn kan man ha kontakt med **hela** världen.
8. Man måste repetera många gånger.
9. Till slut så kan man det.
10. Kan du **hämt**a en CeD-spelare?
11. Jag har tappat mina solglasögon.

Förutsättningar:

Människan är bättre på att imitera än att följa instruktioner

Vid lägre ålder än ett år förlorar människan förmågan att automatiskt uppfatta all världens upptänkliga fonetiska/fonologiska distinktioner. För ett äldre barn eller en vuxen finns det dock inga gränser för hur bra ett andraspråksuttal kan bli, om inläraren har god motivation, får rikligt inflöde av målspråket, god vägledning och övar mycket.

Många viktiga egenskaper i språket är inte tillräckligt tydliga för att en andraspråksinlärare ska upptäcka dem själv. Inläraren tenderar att söka en ljudföljd och i övrigt följa sin förstaspråksfonologi.

Metodik

Om läraren är bra på uttalsmetodik behövs inga färdiga uttalsövningar, utan läraren gör uttalsövning av allt material man jobbar med i undervisningen.

Läraren måste ha en klar uppfattning om prioriteringsordning bland fonetiska egenskaper i målspråket, och veta hur man gör dessa tydliga för inläraren. I svenska är högsta prioritet "Betona rätt stavelse!" och "Förläng rätt ljud!", vilket på sätt och vis är samma sak.

Läraren bör ta reda på om inläraren uppfattar viktiga distinktioner i målspråket. För svenska gäller speciellt ordbetoning och kvantitet.

Inläraren måste få möjlighet att höra och uppfatta alla relevanta egenskaper i en muntlig förlaga. Läraren måste hjälpa inläraren uppfatta dessa genom lämpliga överdrifter eller andra illustrationsknep, t.ex. "gummisnodden".

Forts. En sats på 5–10 ord innehåller oftast en stor mängd nya egenskaper för en inlärare. Varje upprepning (från läraren) kanske hjälper inläraren höra en ny egenskap. Exempel från svenska: *Musiken har slutat*. Inläraren kanske inte har främre rundade vokaler som *u=1* svårighet. Inläraren kanske inte är van att betona någon annan stavelse än den första; *muSlken=l* svårighet. Inläraren kanske inte har hört sv. grav accent; *slùtat =1* svårighet. Inläraren kanske inte har flerstaviga ord; första och sista orden innehåller en svårighet. Inläraren kanske inte har slutna stavelser i sitt språk; alla tre orden innehåller en sådan svårighet. Detta är säkert inte relevant för alla invandrar språk i förhållande till svenska, men det ska ge en idé om hur ett enkelt yttrande kan vara svårt att uppfatta och upprepa rätt .

Inläraren måste få höra sig själv säga målyttrandet "rätt" fler gånger än "fel" Om inläraren försöker 3–4 gånger med dåligt resultat och sedan säger med gott resultat en gång, får inte läraren säga "bra" och gå vidare, utan bör då be inläraren upprepa på "rätt sätt" 5–6 gånger så att inläraren har tränat på ett riktigt uttal och inte på ett oriktigt (som annars blir resultatet).

Några sätt att underlätta för inläraren: 1) Låt dem höra förlagan **många gånger** och bara lyssna. 2) Gör processen **långsammare** – håll t.ex. ut ett vokalljud längre tid, eller sakta ner tempot på en fras (utan att göra våld på någon högt prioriterad egenskap). 3) **Renodla** den egenskap som ska framhävas – om det är intonation kan man humma yttrandet så att inte alla segmenten stör perceptionen. 4) Servera förlagan i **mindre bitar**, så klarar hjärnan bättre att uppfatta rätt. 5) **Överdriv**; t.ex. de långa ljudens varaktighet, eller längdskillnaden mellan långa o korta stavelser, eller läpprundning.

Har vi nu hunnit med allt, t.ex.
pratad om böcker, vokaler,
konsonanter och
assimilationer?

Sammanfattning

- Det gör nytta att bara göra eleverna **uppmärksamma på uttalet**. Ännu bättre med prosodiåterkoppling.
- Man blir mer eller mindre döv för kontraster som inte är funktionella i förstaspråket, **men det går att lära sig nytt** – överdrifter hjälper.
- Rätt rytm är en förutsättning för lyssnarvänlig svenska. **Rytmen ligger till grund för resten av uttalet**. Lär er Basprosodi!
- Om man ska ge en bra beskrivning av toner måste man kunna mer om svensk prosodi.
- Lär **er spontanintegrering** av uttalsträning!

Tack för denna gång
och lycka till i
fortsättningen!

Använd gärna material som ligger på www.bossethoren.se
"Uppsalalänken". Skriv gärna till bt@bossethoren.se

Bosse Thorén, fil. dr i fonetik, universitetslektor vid HÖGSKOLAN DALARNA
www.bossethoren.se

www.du.se